

VÄRMLÄNSKT SVEDJEBRUK VID TIDEN OMKRING ÅR 1860.

Av

A. T. BYBERG.

Närmare detaljer om svedjebruket i västra Värmland äro ej kända i den etnologiska litteraturen. Följande uppteckningar från Köla socken i Jösse härad ha av denna anledning ansetts vara av intresse att här återgiva in extenso.

Man »högg bråten» på försommaren efter slutat vårbruk. Var det vind, så började man vid läsidan och fällde med vinden, dock med iakttagande av att runt bråtens kanter träden fälldes inåt. De högst stående kvistarna i bråten fälldes ned, i övrigt kvistades ingenting. En färdighuggen bråte kallades även »hoggster».

»Bråtebränningen» skedde ej långt före rågsådden. Bråtens ägare hade rätt att vid bränningen uppbåda behöfligt antal av hemmanets befolkning till brandens bevakning. Brandredskap var lövruskor samt några vattenbyttor. Var det vind, så tände man åt läsidan, och branden fick gå mot vinden. Även vid vindsidan sattes eld. Flammorna från båda eldhärdarna slog samman under bullrande smällar. Hettan var stark. Fåglar, som förrirat sig över brandområdet, föllo för värmen.

»Sotved» blev nu en produkt, som tillvaratogs; den utgjordes av de kvarliggande stammarna, varå kvistarna bortbränts. Det grövre virket skårades av med yxa i »stakslädlängder», och lades samman i högar för att på »staksläde» bortköras på vinterföre. Det smalare virket, som kunde användas till gärdesgård kring bråten, stör och slanor, utsorterades och lades undan i sina fulla längder.

När virket var undanröjt i bråten, och såningstiden var inne, försiggick rågsådden. Utsädet, som då brukades, hette »småråg». Av den blev mindre korn men större antal strå än av vanlig åkerråg.

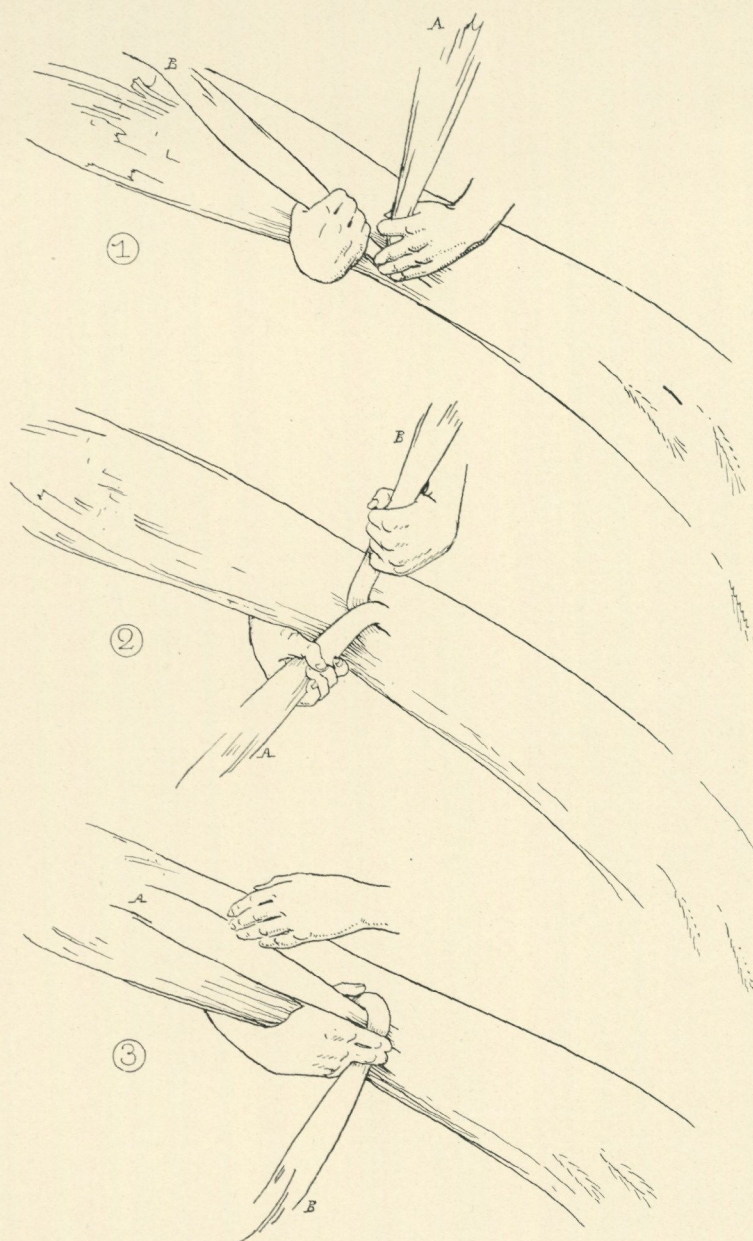

Fig 1—3. Moment i kärvens bindning. Teckn. av förf.

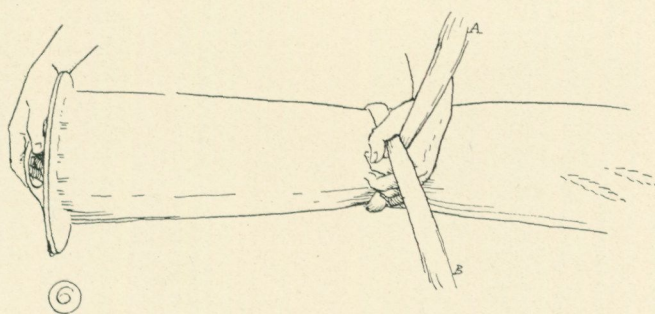
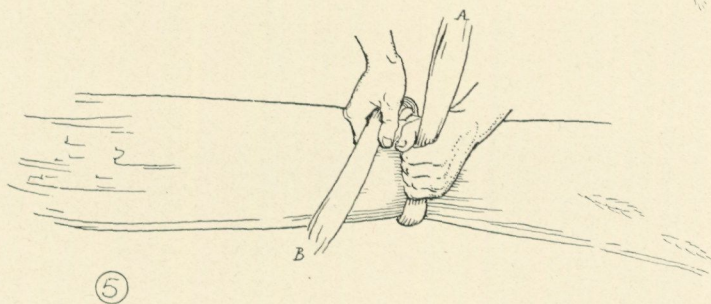
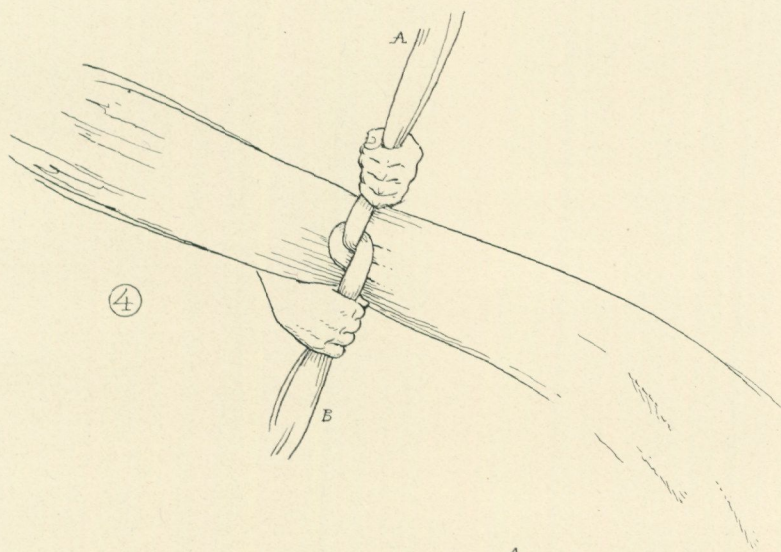

Fig. 4—6. Moment i kärvens bindning, fig. 5: kärven vänd, fig. 6: rotändan tilljämnas. Teckn. av förf.

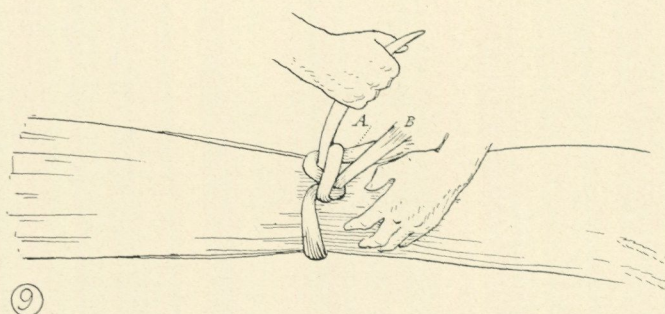
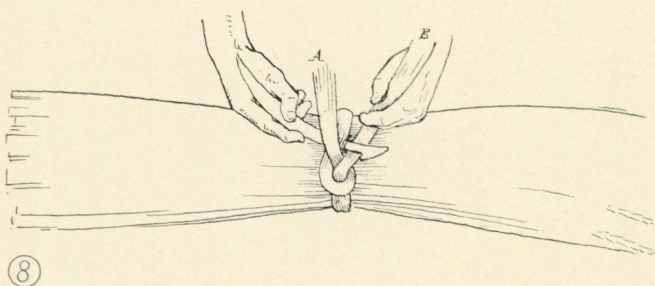
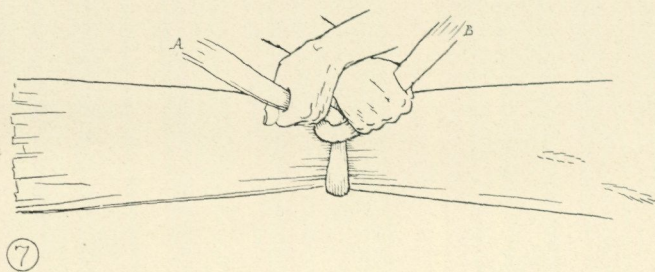

Fig. 7—9. Moment i kärvens bindning. Teckn. av förf.

Man sådde i askan. Den som sådde använde »sädeskarve» med hånk och bar således karven hängande på vänstra armen. I stället för att använda sädeskarve kunde också såningsmannen så direkt ur säcken. På säckens ena sida förenades då övre och nedre hörnet med en kort tøm. Med denna tøm över såningsmannens högra axel hängde då säcken under vänster arm med öppningen framåt. Oftast var det gum-

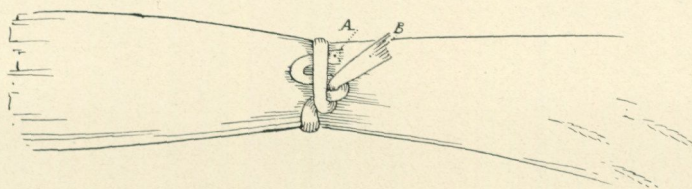

Fig. 10. Färdig knut. Teckn. av förf.

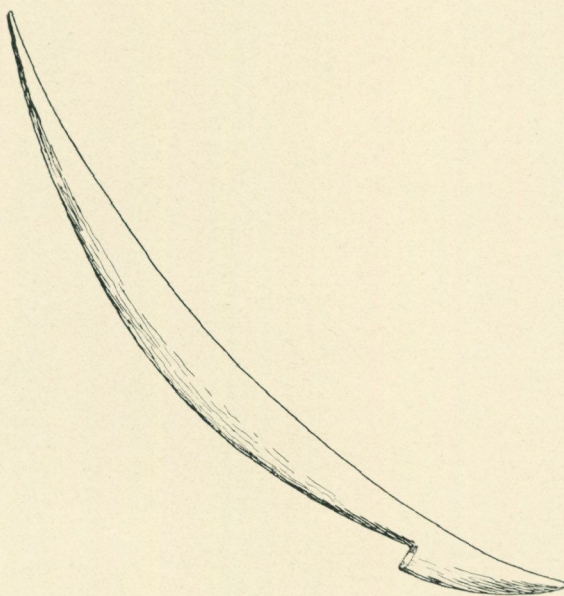

Fig. 11. Krok. 26 cm. lång. Teckn. av förf.

mor, som harkade ned rågen. Det hette: »gräva råg». Verktögen, som då användes, var »rågharkor» och bestodo av störrar av gran eller en, i vars rotändar det fanns ett par eller flera kvistar avskurna till c:a 10 cm. längd eller längre, fig. 12.

Gärdesgård (kallad »skygård») uppfördes kring bråten av stör och slanor ur sotveden. Typen på gärdesgården var ej densamma som

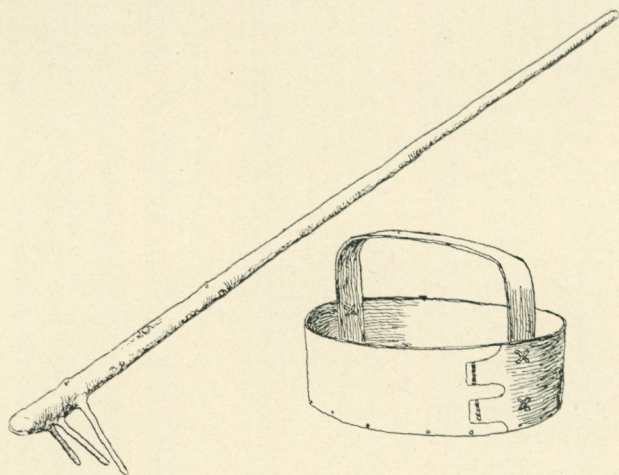

Fig. 12. Rågharka och sädeskarve. Teckn. av förf.

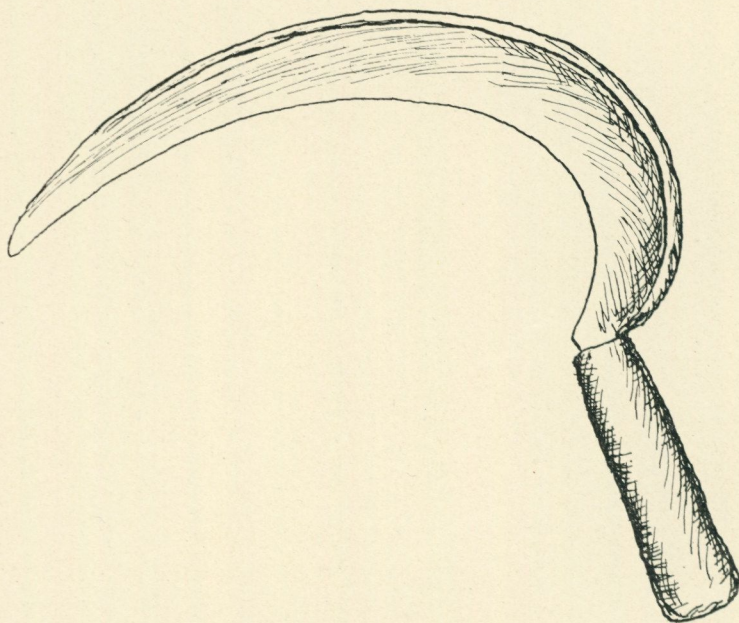

Fig. 13. Skära. Teckn. av förf.

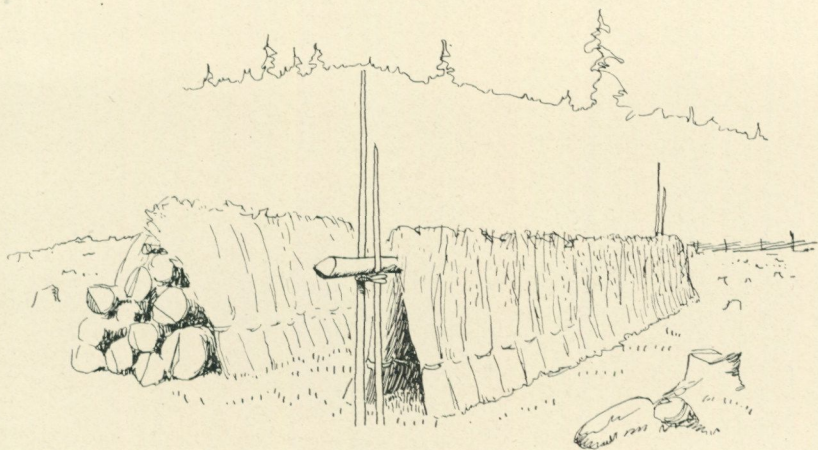

Fig. 14. Rågen torkas. Teckn. av förf.

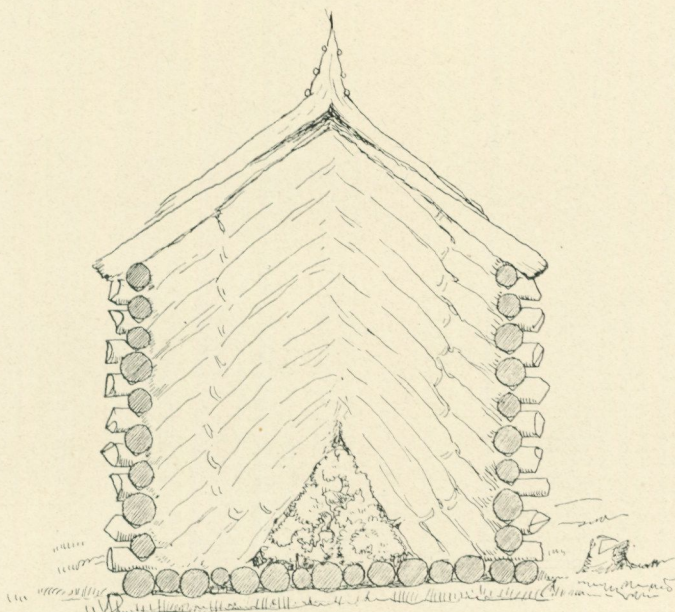

Fig. 15. Rågstack (tvärsnitt). Teckn. av förf.

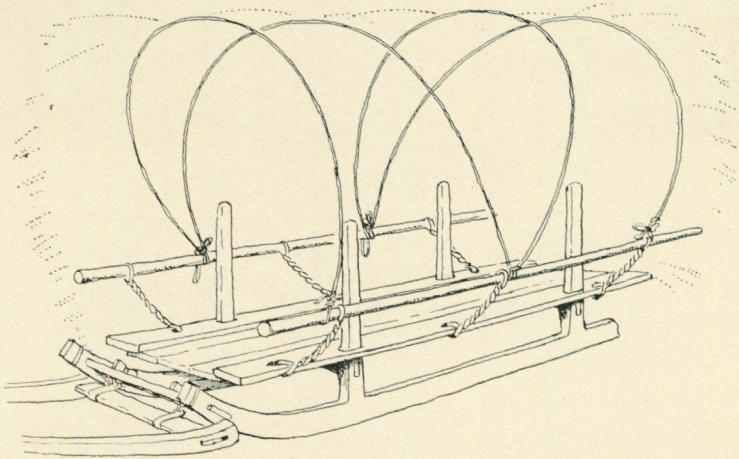

Fig. 16. Staksläde med anordningar för rågkörning. Snörningen ritad i det läge den har då lasset är färdigt. Täcket på botten och själva lasset ej ritat. Teckn. av förf.

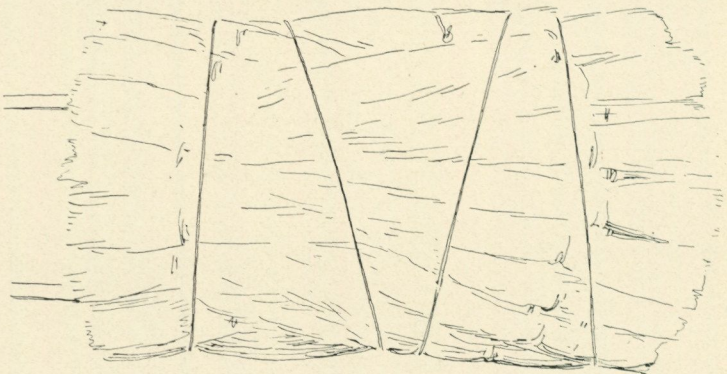

Fig. 17. Lassett sett uppifrån. Teckn. av förf.

på bygden, där gärdningen sker med förgärdning och eftergärdning. Kring bråten gärdade man med större avstånd mellan störborden och med det långa »gärdslet» gående direkt från marken till gärdsgårdens överkant. Varje störbord svegades med två svegband.

Den grövre sotved, som avpassats i stakslädlängder, bortskädfades i regel från rågbråten på vintern, antingen det nu blev *kolved*, som kolades i skogen, eller *bränsle*, som hemkördes för att huggas hemma på vedbacken. Där skärades sotveden av med yxa till »kabbar» i vedlängd och sönderklövs. Det blev sotigt i köken, när denna

ved bars in på vedbårar. När veden skårades av på vedbacken, uppstod en massa huggspån, som kallas »kaser». Dessa bars också in som bränsle, varvid man använde »kase-säll», flata, ovala enekorgar av c:a 1 m. längd.

Rågs kärningen skedde med skära, fig. 13. Skäraren fattade rågen med vänster hand och skar av med hög »stubb». Varje råghög gjordes lagom stor till en kärve (som kallades »nek»). Efter skäraren kom bindaren eller upptagaren, som band ur roten och höll därvid toppen åt vänster. På nekens undersida togs bandets båda »tavar» ut, virades fast vid varandra, togos uppåt på var sin sida om kärven, där bandet sammanhölls löst med vänster hand. Med ett byttlock i höger hand slogs neken jämn i rotändan. Locket lades ned, och med båda händerna drogs bandet hårt åt, knuten virades, och dess ena tave lades intill bandet. På bandets andra sida stacks nu bindkroken under bandet och fattade taven, som drogs under bandet och låste sålunda till knuten (se fig. 1—11). Bindaren bar kroken mellan tänderna (som en pipa), när han ej använde den.

Rågen torkades genom att resas mot sotvedshögarna eller på ömse sidor om stänger, som satts upp i störbord. Rågen täcktes ej. Fig. 14.

Stackningen skedde på platsen. Först lade man då ett »rävle» (= provisoriskt golv) av sotved i stakslädlängder (= c:a 5 alnar). Detta räville hade kvadratisk form. Av samma sorts sotved timrades på rävet ett par tre varv. Detta utgjorde början till väggarna. Knuthuggen gjordes endast på virkets översida, men dock ej djupare än att det skulle bli springor mellan virket i väggarna. Mitt på rävet fästes en tät enbuske, och kring denna började stackningen. Nekarna lutades mot busken och restes så strålförmigt kring denna med topparna snett uppåt inåt. Stackningen fortgick med bibehållen riktning och lutning på nekarna, tills man kom upp till timringens kant, varefter man ömsom timrade och ömsom stackade. När stacken var färdig, nådde denna med översta nekvarvets rotändar till timringens överkant. Över denna stack således toppen upp kägelförmigt. Som täckning användes medförd råghalm, som lades på samma sätt som nekarna, men med den skillnaden, att takhalmen lades ut över väggens kant. Sist tog man ett »halmkärva» och omband hårt i toppändan

med flera band, så att det slutade i en smal spets. Halmkärvet veks sedan ut parasollformigt med spetsen upp och lades ovanpå täckningen. Enbusken nere i mitten hade en dubbel uppgift: dels skulle den vid stackningens början tjäna som stöd, och dels skulle den skydda för »åter» (= skadegörande gnagare av mindre arter) den del av stacken, som annars hade varit lätt tillgänglig för sådana. Fig. 15.

Rågen hemforslades vid vinterföre och på stakslåde. Man tog större lass på sådana än på höslädar. På släden lades botten av bräder, vilken gick nästan från medhuvudet och ett stycke bakom slädens bakstakar. I övrigt hörde till rustningen två bräder lika långa som bottnen. I var och en av dessa var två hål upptagna, varislädstakarna passade, när bräderna trädde på dessa och ned till bottnens båda kanter. I varje bräde voro borrar ytterligare tre, något mindre hål: ett hål i varje ända och ett på mitten. I dessa hål sutto vridna björkvidjor av c:a 30 cm. längd. Genom vidjornas yttre öglor voro trädde störrar, således en stör på var sida om och parallellt med släden och av samma längd som bottnen. När råglasset var färdiglässat, fälldes dessa störrar upp mot lasset, och snörningen skedde över lasset med fäste i nämnda störrar. Före lässningen lades ett hästtäck eller annat skynke på slädens botten, för spillsädens uppsamlande. Lässningen skedde med nekarna i slädens längdriktning, dock så att topparna i görligaste mån viktades in i lasset och med rotändar alltid åt lassets båda ändar. Fig. 16, 17.

Den hemkörda rågen »väggslogs» på logen och varje nek bankades vid bandet med en käpp och behandlades i övrigt som hemma skördad råg. »Rågskyttnarna» (= de urslagna nekarna) brukade man slagtröska på logen omedelbart efter det den väggslagna rågen blivit rensad och bortförd från logen.

Gräsfrö såddes ej i bråten.

De närmaste åren efter rågskörden var bråten betesplats för kreaturen.

Uppgiftsgivaren har deltagit i arbetena vid en rågbråte vid norra stranden av Mjögssjön — stället kallas ännu Mjögssjöbråten — i gården Bybackens skog, Växviks hemman, Köla sn, omkring år 1860.

Uppgiftsgivare: Nils Byberg, född 1849.

ZUSAMMENFASSUNG.

A. T. BYBERG: *Wärmländische Brandwirtschaft um das Jahr 1860 herum.*

Die in ihren Einzelheiten verhältnismässig wenig bekannte wärmländische Brandwirtschaft wird hier eingehend dargestellt.

Man trieb die Rodung im Vorsommer nach beendeter Frühlingsbestellung ab. War es windig, so begann man an der Leeseite und fällte in der Windrichtung, doch wurden die Bäume rings um die Rodung herum nach innen zu gefällt. Das eigentliche Abbrennen geschah nicht lange vor der Roggensaat. Leute wurden zur Bewachung des Brandes mit Büscheln von frischen Zweigen und mit Wasserkübeln ausgestellt. War Wind, so liess man das Feuer gegen den Wind gehen, aber auch an der Windseite wurde angezündet, so dass zwei Feuerherde vorhanden waren. Die nach dem Brande übriggebliebenen Stämme wurden weggenommen und benutzt.

Zur Roggensaat, die zu der gewöhnlichen Saatzeit geschah, wurde »Kleinroggen« verwendet, eine besondere Art Roggen mit kleinerem Korn, aber einer grösseren Anzahl Halme als der Ackerroggen. Man säte in die Asche, wobei man den Saatkorb (Fig. 12) am linken Arm hängen hatte. Auch direkt aus dem Sack konnte man säen. Der Roggen wurde untergeharkt mittels eines besonderen Gerätes, Fig. 12, angefertigt aus am Wurzelende abgeschnittenen Fichten- oder Wacholderstangen mit einigen Zweigen. Die Rodung wurde ringsherum eingezäunt.

Das beim Abbrennen aufgehobene Holz wurde als Meilerholz oder zu Hausbrandzwecken verwendet.

Das Roggenmähen geschah mit der Sichel. Der Mäher fasste den Roggen mit der linken Hand und schnitt mit hoher Stoppel ab. Jeder Roggenhaufen wurde genügend gross zu einer Garbe gemacht. Wie das Binden vor sich ging, geht aus Fig. 1—10 hervor. Der Bindehaken, Fig. 11, wurde, wenn der »Aufnehmer« oder Binder ihn nicht benutzte, zwischen den Zähnen wie eine Pfeife getragen.

Der Roggen wurde dadurch getrocknet, dass er gegen die Haufen des Holzes oder beiderseits von aufgestellten Stangen, Fig. 14, aufgerichtet wurde. Das Feimen geschah an Ort und Stelle. Als Holz für den Feimen wurde das verkohlte Holz benutzt, das aufgeschichtet wurde, wie Fig. 15 zeigt. Auf dem Boden ist ein dichter Wacholderstrauch befestigt, um den herum die Garben aufgefemt wurden. Der Feimen wurde mit dazu mitgebrachtem Roggenstroh gedeckt, oben mit einer am oberen Ende fest zusammengebundenen, gespreizten Garbe. Der Wacholderstrauch am Boden diente teils als Stütze, beim Auffeimen, teils schützte er gegen Mäuse u. dgl.

Der Roggen wurde im Winter, wenn der Schnee lag, auf einem Schlitten wie Fig. 16, 17 eingebracht. Die Ährenenden der Garben lagen nach dem Innern des Fuders hin. Der Roggen wurde zuerst gegen die Scheunenwand geschlagen und dann mit dem Dreschflügel gedroschen.

Grassamen wurde auf dem abgebrannten Felde nicht gesät, aber die ersten Jahre nach der Roggenernte liess man das Vieh auf ihm weiden.